

УДК 929.731:929 Вукан Немањић,
75.052.044(497.11)“04/14”
271.222(497.11)-523.6-526.62“04/14”
doi: 10.5937/bastina30-29143

Оригинални научни рад

Ђорђе Н. ЂЕКИЋ*

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Драјана М. МИЛИЋ**

ПРЕДСТАВЕ ВЕЛИКОГ КНЕЗА ВУКАНА У ЗАДУЖБИНАМА НЕМАЊИЋА ИЗ XIII ВЕКА***

Апстракт: Велики кнез Вукан, син великог жупана Стефана Немање, током XIII века у задужбинама Немањића само се спорадично јавља. Његов једини савремени, фрагментарно очувани портрет налазио се на северном зиду куле главног, западног улаза у манастир Студеницу. Претпоставља се да је на северном зиду главног улаза постојала композиција на којој Симеон са своја три сина прилази Богородици и Христу. Постоји могућност да је Вукан као један од ктитора Студенице био приказан у ктиторској композицији. Ктиторство му је омогућио, након окончаног сукоба са Стефаном, на кога је Стефан Немања пренео ктиторска права, други брат Свети Сава који је, градећи идеју о Симеону–Немањи као Јакову, морао да прикаже сложну породицу. Стефан је ктиторство морао да одобри. Од тада Вукан је приказан само са Стефаном у композицијама које илуструју сцене из *Житија Свјетог Симеона* и то у Радослављевој припрати, затим Градцу и Сопотанима. С обзиром да не припада главној лози династије, нема га у представама поворке Немањића.

Кључне речи: Вукан Немањић, портрети, фрескопис, XIII век, династија Немањић, владарска идеологија.

Током XIII века, ктитори српских храмова су углавном били чланови владарске породице Немањић. У складу са иконографским програмом, обично у приземној зони зидова и пиластара наоса и припрате, портретисани су чланови владарске породице и највиши представници српске цркве (Павловић 2016: 249, 254). Сликање портрета Немањића био је

* Ванредни професор, djekicdj@ptt.rs.

** Мастер историчар, milicdragana1993@gmail.com.

*** Рад је написан у оквиру пројекта Историјско наслеђе Балканског полуострва кроз векове (од антике до савременог доба) бр. 183/1-16-6-01 Носилац пројекта је Филозофски факултет у Нишу, а руководилац доц. др. Дејан Антић.

саставни део иконографског програма њихових задужбина јер представља једно од ритуалних ктиторских права и обавеза ктитора према цркви коју је подигао.¹

Немањићи су у XIII веку сликани у ктиторским композицијама које су могле представљати ктиторско–надгробни портрет и ктиторско–династичку слику, односно хоризонталну генеалогiju или лозу у виду поворке² али и другим представама из њиховог живота. Свакако, међу најпознатијим представама из њиховог живота је испраћај Немање–Симеона у Свету Гору или дочек његових моштију.³ Хоризонтална Лоза Немањића је током XIII века представљана како ктитор у благо погнутом ставу у левој руци држи модел цркве и приноси га Христу посредством Богородице, патрона храма, или светитеља из породице Немањић, а за њим следе чланови његове породице, преци и потомци (Војводић 1999: 371–373). Овакве породичне композиције, настале у XIII веку, сачуване су у припрати Милешеве (око 1223), јужном параклису Радослављеве припрате у Студеници (око 1235), наосу Сопоћана (око 1265), Драгутиновој капели у Ђурђевим Ступовима (1282/83) и у цркви Светог Ахилија у Ариљу (крај XIII века) (Радојчић 1996: 15–16, 20, 23, 27, 30; Војводић 1999: 371). Оне су илустровале програм породичне идеологије Немањића, чији је идејни творац Свети Сава.⁴ Наведеним композицијама је представљена суштина идеологије: светородност владарске династије, порекло и богоизабраност актуелног владара, континуитет и редослед у наслеђивању престола (Војводић 1999: 371; Павловић 2016: 258). Зато су оне, поред изучавања портрета представљених личности, важне за проучавање породичне идеологије.

Најстарија сачувана породична композиција Немањића налази се у унутрашњој припрати цркве Христовог Вазнесења у манастиру Милешеви (Радојчић 1996: 20). На оштећеном северном зиду, насликани су један до другог: Владислав и Радослав као принчеви и Стефан Првовенчани као краљ

1 О ктиторима, њиховим правима и обавезама, ктиторским композицијама и тематским програмима српског сакралног сликарства у XIII веку видети: Марковић 1925: 100–124; Троицки 1935: 81–132; Радојчић 1996; Маринковић 2009: 321–335; Павловић 2016: 249–260.

2 Ктиторска или донаторска композиција илуструје идеју заступништва и донације јер је приношењем дара ктитор себи обезбеђивао пут у спасење душе, што представља један од разлога за ктиторску делатност. Видети: Радојчић 1996: 74–79; Маринковић 2009: 322, 325.

3 О овим представама више даље у тексту.

4 Сава је написао прво житије и службу Светом Симеону и заслужан је за заснивање и ширење његовог култа као идеалног владара и родоначелника светородне династије Немањић. Он је први у *Житију Свештој Симеона* српску државу поредио са обећаном земљом, српски народ са Израћљем, Симеона са Јаковом, а Стефана са Јосифом. Стефан је означен и као „добри корен“, који је изашао из Симеонове „утробе“ и постављен је на престо „Христом дароване владавине“ (Ђоровић 1928: 154, 157, 173; Свети Сава 1986: 99, 102, 117).

са владарским обележјима, док се на северном делу источног зида налазе портрети Светог Саве као архиепископа и вертикално пресечени лик Светог Симеона у монашком оделу (Радојчић 1996: 20–21). То показује да је њих, Немањиће, Бог изабрао да воде српску државу и српску цркву, односно дао им је световну и духовну власт. Ове представе би се могле чак тумачити и као представа о симфонији световне и духовне власти.

У доњој зони јужног параклиса Радослављеве пришрате Богородичине цркве у Студеници, приказани су портрети три српска архиепископа: Саве I, Арсенија I и у то време јеромонаха Саве, потоњег архиепископа Саве II, и ктиторска композиција на којој су представљени: као Свети Симеон Немања, Стефан Првовенчани као монах Симон, Радослав као краљ и његова жена Ана (Ђирковић–Кораћ и др. 1986: 83–84; Радојчић 1997: 15–16). Дакле, осим што се наглашава црквена власт, наглашава се и светородност световне власти. На овим композицијама можемо са сигурношћу тврдити да је приказан идеал симфоније световне и духовне власти.

У западном травеју наоса цркве посвећене Светој Тројици у манастиру Сопоћани, налази се ктиторско–династичка композиција. У њеном саставу, на јужном зиду, су портрети Светог Симеона и Стефана Првовенчаног као монаха и краља Уроша, а на западном зиду су представљени Драгутин и Милутин као принчеви (Ђурић 1963; Радојчић 1996: 22–23). Ова фреска представља само световне владаре, два у том моменту покојна, који су оба светитељи и трећег тренутног. С друге стране су принчеви који представљају будућност династије.

По угледу на породичну слику у Сопоћанима, у доњој зони живописа у саставу ктиторске композиције подељене на два дела, на јужном и западном зиду Драгутинове капеле у Ђурђевим Ступовима, представљена је поворка Немањића (Радојчић 1996: 27). На јужном зиду су насликани Свети Симеон и Стефан Првовенчани као монах, краљ Урош и краљица Јелена, а на западном зиду краљ Драгутин, његов син Владислав и жена Кателина, краљ Милутин и његова жена Јелена (Радојчић 1996: 27–28). И ова фреска као да понавља идеолошки образац претходне, настале у Сопоћанима: два владара светитеља, затим родитељи тренутног краља, такође краљевски пар, на јужном зиду, а на западном тренутни краљ, до њега његов наследник, супруга, брат са супругом. Ово је до тог времена најсеобухватнија представа поворке владаревог дома.

У доњој зони западног травеја наоса цркве Светог Ахилија у Ариљу приказана је породична композиција Немањића монаха: Светог Симеона, Стефана Првовенчаног, Уроша I и његове жене Јелене (Радојчић 1996: 30). Дакле, заједно два претходна владара и актуелни владар са супругом.

Судећи по сачуваним фрескама из српских храмова XIII века, најстарији син великог жупана Стефана Немање (1166–1196), велики кнез

Вукан, који се у изворима помиње и као Вук, није представљан у саставу породичних композиција Немањића.⁵

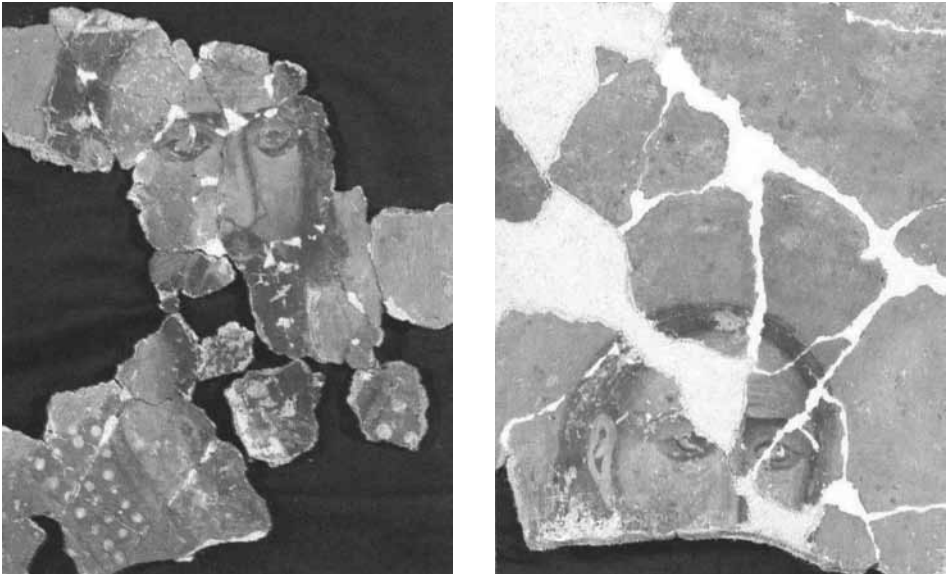
Његов једини савремени и фрагментарно очувани портрет (Сл. 1) налазио се на северном зиду куле главног, западног улаза у манастир Студеницу (Ђурић 1969: 106, 108; Живковић 2019: 51).⁶ Испред њега је био насликан велики жупан Стефан чији су делови портрета и леве руке, такође, фрагментарно очувани (Ђурић 1969: 106; Миљковић 2002: 184). На основу Стефановог геста руке, у виду молитвеног обраћања, претпоставља се да је ова композиција могла представљати хоризонталну породичну лозу која је током века служила као модел у фрескописању (Миљковић 2002: 184, 186). Поред Вукановог лика откривен је оштећени фрагментарни натпис који се, након рестаурације, може прочитати као м(о)леніе влкана кнеза велнега с(н)на велнега жупана немане (Шакота 1969: 88). Постоји могућност да је и на главном улазу у манастир била осликана већа композиција на којој је, на северном зиду Симеон са своја три сина прилазио Богородици и Христу, а на јужном зиду су се налазили светитељи које су посебно поштовали (Ђурић 1969: 109–111; Ђирковић–Кораћ и др. 1986: 62; Живковић 2019: 52–53).⁷

Осим овог портрета, претпоставља се да је Вукан био насликан у склопу ктиторско–надгробне композиције на јужном зиду западног травеја наоса Богородичине цркве у Студеници (Сл. 2), изнад саркофага у коме су почивале мошти Светог Симеона (Тодић 1997: 38; Ђурић 2000: 268–269). Ова фреска је услед оштећења поново осликана 1568. године када није у потпуности поновљен њен првобитни изглед. Наиме, на бочним странама нише око ктиторско–надгробне композиције су приказани: западно, Свети Сава у одежди архиепископа, а источно, краљ Стефан Дечански одевен у дивитисион (дуга туника са узаним рукавима) и лорос (богато искићена трака која се од огрлице пружа до земље), са куполном круном (Тодић 1997: 35; Ђурић 2000: 268).

5 О Вукану, његовим титулама, удеоној кнежевини и односу са млађим братом Стефаном постоји значајна литетература: Руварац 1888: 1–9; Станојевић 1933: 91–101; Бубало 2011: 79–92; Мишић 1997: 133–146; Мишић 2011: 20–23; Бубало 2011: 79–92; Коматина 2016: 15–34.

6 Током 1968. године, када су вршени конзерваторски радови на кули западног улаза у манастир Студеницу, пронађени су фрагменти живописа делимично на зиду и у шуту, којим су била испуњена удубљења у зиду. Фрагменти су повезани у целину, постављени на нову подлогу и изложени у манастирској ризници. На њима су идентификовани ликови Стефана, Вукана, непознатог светитеља који би могао бити Свети Стефан Првомученик и непознатог светог ратника који би могао бити Свети Ђорђе. Поред Вукановог лика је откривен и натпис који је помогао у његовој идентификацији. Упоредном анализом са фрескописом у Богородичиној цркви установљено је да ови фрагменти припадају сликарству из 1208/9. године. Видети: Ђурић 1969: 105–111; Шакота 1969: 87–91; Миљковић 2002: 183–188.

7 Узор за то могу бити византијски или римски украси градских капија на којима су слањени владари (Миљковић 2002: 187).

Сл. 1 Фрагменти портрета Стефана и Вукана, северни зид куле главног улаза у манастир Студеницу (Ђирковић–Кораћ и др. 1986: 64)

Сл. 2 Ктиторска композиција, Богородичина црква, Студеница (https://www.blagofund.org/Archives/Studenica/Main/Pictures/Interior/Naos/Western_bay/South_wall/South_wall_-_first_row/STUD_2_IMG_7022.html, Приступљено 5. 9. 2020)

Уместо Светог Саве је, како се претпоставља, првобитно био приказан Стефан Првовенчани јер је Стефан Немања њему пренео ктиторска права над Студеницом, док је на месту лика Стефана Дечанског могао бити

насликан Вукан (Тодић 1997: 38–39).⁸ Као доказ за тврдњу да је на овом месту првобитно био насликан Вукан истиче се натпис који се налазио изнад лика, а поред имена Стефана Дечанског, који није сачуван, али је један његов део откривен и документован (Поповић 1992: 34; Тодић 1997: 38). Натпис је ишчитаван као краљ вљ(ка)њ (Петковић 1924: 74) и краљ вљњ (Радојчић 1996: 13). Међутим, овакав натпис не би могао настати 1208/9. године, јер је Вукан у Студеници титулисан као велики кнез, а само је у Дукљи титулисан као краљ.⁹ У овом случају, титула краља се односи на Стефана Дечанског. Такође, уколико је исправна претпоставка да се у спорном натпису ради о преправци живописца из 1568. године, онда у овом натпису није било помена Вукана.¹⁰ Ипак, мишљења смо да поменути натпис нема пресудну улогу у утврђивању постојања Вукановог портета уз ктиторску композицију у првобитном слоју живописа.

После доградње спољашње припрате са два бочна параклиса у Студеници, чији је ктитор краљ Радослав (1227–1234), изведен је живопис око 1235. године (Ђирковић–Кораћ и др. 1986: 81). У јужном параклису, посвећеном Светом Симеону, у горњој зони налазе се фреске које илуструју сцене из његовог житија: *Исираћај Симеона, Дочек на Светиој Гори, Смрт и Пренос моштију у Сиуденицу* (Ђирковић–Кораћ и др. 1986: 82; Радојчић 1996: 15). Житијни циклус Светог Симеона је тада први пут приказан у српском сликарству и то по тексту житија које је саставио Свети Сава.¹¹

На фресци која илуструје *Исираћај Симеона на Светиу Гору* (Сл. 3) могу се идентификовати Стефан и Вукан како стоје испред грађевине и погледом прате монаха, чији лик није сачуван, док је један од њих подигао руку у знак поздрава (Ђурић 1964: 73, 79). У прилог томе да су у овој сцени представљени Стефан и Вукан сведочи опис одласка Симеона из Студенице на Свету Гору у *Житију Светиој Симеона* од Светога Саве. Наиме, у Житију се наводи да је Симеон, пре одласка, позвао своје синове. Ови су се одазвали позиву и дошли му са својом властелом и бољарима. При поласку Симеон их је по други пут благословио и потом отишао у Свету гору 1197. године октобра месеца (Ђоровић 1928: 163; Свети Сава 1986: 107).

8 Остављајући ово питање отвореним, Војводић је дао другачије тумачење о избору и распореду ликова уз ктиторску композицију, који су могли настати у време првобитног живописања Богородичине цркве. Он претпоставља да је Свети Сава био насликан на истом месту на коме се и сада налази, али у одећи монаха, док је портрет Стефана Дечанског заменио портрет Стефана Првовенчаног. У таквом распореду, није било места за портрет Вукана. Видети: Војводић 2016: 591–596.

9 Видети: Бубало 2011: 79–92.

10 Видети: Војводић 2016: 591–593.

11 Савином заслугом је, изгледа, јужни параклис Радослављевог припрате посвећен Светом Симеону и осликан сценама из његовог житија (Ђирковић–Кораћ и др. 1986: 82).

Сл. 3 Исцраћај Симеона на Свейу Гору, јужна капела Радослављеве припрате, Студеница (https://www.blagofund.org/Archives/Studenica/Main/Pictures/Interior/Exonarthex_King_Radoslav_s_narthex/South_parecclesion_-_dedicated_to_Saint_Simeon_Nemanja/East_wall/East_wall_-_second_row/STUD_3_57.html, Приступљено 5. 9. 2020)

Сл. 4 *Пренос моштију Свѣйої Симеона*, јужна капела Радослављеве припрате, Студеница (https://www.blagofund.org/Archives/Studenica/Main/Pictures/Interior/Exonarthex_KiKi_Radoslav_s_narthex/South_parecclesion_-_dedicated_to_Saint_Simeon_Nemanja/North_wall/North_wall_-_second_row/STUD_3_67.html, Приступљено 5. 9. 2020)

Композиција *Пренос Симеонових моштију из Хиландара у Сѣуденицу* (Сл. 4) садржи портрете пратиоца моштију међу којима се истичу Стефан и Вукан, који носе одар са моштима, а прате их велможе и прилазе групи монаха који су изнели икону Богородице Молитељке пред бедеме манастира (Ђурић 1964: 81–82). По речима Светог Саве, када је сазнао за долазак моштију свога оца Симеона, његови синови, владар, Стефан и брат му кнез Вукан, сакупили су епископе, свештенике и игумане са монаштвом, као и бољаре да их дочекају (Ђоровић 1928: 172–173; Свети Сава 1986: 117).

По узору на Богодичину цркву у Студеници, у манастирима Сопоћани и Градац јужни параклиси су посвећени Светом Симеону.¹² У горњим зонама параклиса су приказане по четири композиције из *Жиѣија Свѣйої Симеона*, које је саставио Свети Сава (Радојчић 1996: 17; Ђурић 1964: 82). Живопис јужног параклиса, који се налази уз припрату цркве посвећене

12 Манастир Сопоћани, задужбина краља Уроша I (1243–1276), изграђен је и живописан 60–их и 70–их година XIII века. Манастир Градац, задужбина краљице Јелене, жене краља Уроша I, изграђен је и живописан 70–их година XIII века. О овим манастирима видети: Ђурић 1963; Кандић 1982; Тодић 2006/07, 59–77; Чанак Медић–Тодић 2013.

празнику Благовести у манастиру Градац, доста је оштећен те су фреске данас непрепознатљиве (Кандић 1982: 13, 41).¹³

У јужном параклису уз унутрашњу припрату цркве Свете Тројице у манастиру Сопоћани, фреске су делимично очуване (Ђурић 1963: 80, 82). На северном зиду параклиса налази се сцена *Пренос Симеонових моштију из Хиландара у Студеницу* (Сл. 5) која ликовно подсећа на истоимену сцену у Студеници. На њој се могу уочити портрети Вукана и Стефана, како носе одар са моштима и вероватно Саве, који је десном руком ухватио Вукана за мишицу (Ђурић 1964: 77). Тиме су представљена сва три брата како преносе очево тело у Студеницу.

Сл. 5 *Пренос моштију Свeйџої Симeонa*, параклис Светог Симeонa, Сопoћани (https://www.blagofund.org/Archives/Sopocani//Pictures/Chapel_of_St_Symeon_Nemania/TrTranslati_of_relics_of_St_Symeon_from_the_north_wall/Translation_of_relics_of_St_SymeSy_Nemania_from_Hilandar_Mt_Athos_to_Studenica_Serbia/CX4J0473.html, Приступљено 5. 9. 2020)

13 Делови фрескописа су били очувани 1935. године када је француски историчар уметности Габријел Мије посетио манастир Градац и том приликом фотографисао оштећене фреске. Иако је и тада живопис био оштећен, одређени сегменти су могли бити препознати као део композиције *Пренос Симеонових моштију*. На десној страни оштећене фреске била је приказана скупина монаха са игуманом и епископом, која је изнела икону Богородице Агиосоротисе пред улазом у цркву да би дочекала мошти Светог Симеона. Како је овај део композиције идентичан ономе у Сопоћанима, изводи се закључак да је јужни параклис манастира Градац био осликан сценама из *Жиџија Свeйџої Симeонa* и да су оне урађене по угледу на сопоћанске фреске исте тематике (Ђурић 1964: 78).

Из досадашњег излагања, могло би се закључити да је Вукан у Студеници представљен више пута, заједно са братом Стефаном: на зиду улазне куле у манастир, вероватно у ктиторској композицији и у саставу сцена из *Житија Светиој Симеона*. На овим фрескама се могао наћи као син ктитора јер је члан породице (Тодић 1997: 39; Живковић 2019: 51).

Дакле, након живописа Студенице, Вуканов портрет је представљен једино у Сопоћанима и Градцу у саставу композиција из којих његов лик није могао бити изостављен, које се односе на Симеона и прате садржај Житија које је написао Свети Сава. У породичним композицијама његовог портрета нема.

Да би се разумело Вуканово појављивање, односно не појављивање на фрескама XIII века, мора се сагледати његова делатност у догађајима с краја XII и почетка XIII века и владарској идеологији тога доба.

Последњих година XII века дошло је наиме, до политичких промена у српској држави. После дугогодишњег ратовања против Византијског царства склопљен је мир (1190). Србији је призната већина освојених земаља, а велики жупан је требало да остане под врховном влашћу византијског цара (Бубало 2016: 71). Зарад подстицања лојалности српског владара уговорен је брак између принца Стефана и принцезе Евдокије, чији отац ће након извршеног преврата 1195. године постати цар Алексије III (Ђирковић 1981: 263–264; Бубало 2016: 71, 73).

Вукан је у то време, у складу са обичајем да се државна територија дели између мушких чланова владареве породице, управљао делом државе као удеони кнез (Благојевић 2004а: 17, 19–20).¹⁴ Добио је на управу Дукљу, Далмацију и Требиње, најкасније 1190. године, како се наводи у повељи коју је Стефан Немања издао Сплиту, а у њеном тексту се наводи и да Растко управља Хумом (Динић 1955: 69–94; Ружичић 1961–1962: 291–299). Није познато да ли је пре или после тога добио Топлицу и Хвосно.¹⁵ Ктиторски натпис Мавра Кацафрангија, који се налази на фасади цркве Светог Луке у Котору, а потиче из 1195. године, садржи информације о територијалном опсегу Вуканове удеоне кнежевине (Томовић 1997: 23). Изградња цркве је датована у време владавине великог жупана Немање и његовог сина Вукана, краља Дукље, Далмације, Травуније, Топлице и Хвосна; у оригиналу: *sub tempore d(omi)ni Nemanе, magni iupanі,*

14 Удеоне кнежевине или *честии оѡчасѡва*, као систем поделе управних подручја код Срба, помињу се у изворима од IX века. Познатије су из XII века јер су остала бројнија сведочанства из тог периода. На челу државе је био владар са титулом великог жупана. Његова браћа, синови или синовци управљали су својим удеоним кнежевинама, са титулом кнеза или великог кнеза, али уз признавање првенства великом жупану (Благојевић 1999: 759; Благојевић 2004а: 1–20).

15 О територијалном опсегу Вуканове удеоне кнежевине видети: Мишић 1997: 136–139.

et filii sui Velcanni, regi Dioklie, Dalmatie, Tribunie, Toplize et Cosne (Томовић 1997: 26). Овај натпис сведочи о томе да је Вукан био краљ Диоклиције, Далмације, Требиња, Топлице и Хвосна. Титула краља указује да је прихватио државно–правну баштину краљевства Дукље и Далмације, државе формиране у XI веку.¹⁶ Титула краља, са којом се Вукан наводи, коришћена је само у Дукљи у смислу очувања традиције и није била званично призната. Званично, Вукан је у овом периоду носио титулу кнеза коју је легитимно стекао од великог жупана, чију је врховну власт признавао, онда када је добио удеоу кнежевину на управу.¹⁷

На државном сабору у Расу 1196. године, Стефан Немања је саопштио одлуку да се повлачи с власти, а онда је за наследника, Свети Сава наводи, *Божјом вољом* изабрао *блајороднога* сина, Стефана Немању, додајући томе и да је он зет боговеночнога кир Алексија, цара грчкога. Као доказ Немањине–Симеонове наклоности Стефану наглашава да му је отац сам дао венац–круну и благословио га као Јаков Исака. Оно што је важно рећи да је он тада Србе назвао Израиљом, а од Стефана тражио да га води као Јосиф (Ђоровић 1928: 157; Свети Сава 1986: 102).

Потом Вукана, свог другог сина *блајороднога* и љубљенога *блајослови* и даде му титулу великог кнеза и довољно земље и даде и њему заповести које нису наведене (Ђоровић 1928: 157; Свети Сава 1986: 102). Да ли су оне Сави биле познате па их он свесно изоставља или су му оне остале непознате није могуће одговорити. Сава наводи само заповести које је издао Симеон њима двојици заједно, а то је да љубе Бога и да живе у међусобној слози и љубави, поштујући један другог и ред који је он као отац и владар успоставио. Том приликом се обратио властели и бољарима такође их позивајући на мир и послушност цркви (Ђоровић 1928: 157–159).

Престо је наследио Стефан из разлога које је и Сава навео, а који су прихваћени у литератури: био је ожењен византијском принцезом, чиме је постао члан царске породице, што му је као царевом зету дало првенство у наслеђивању (Ђирковић 1981: 264; Бубало 2016: 74). Међутим, сматра се да је Стефан иако је био млађи син, наследио престо јер је рођен у време када је Немања био велики жупан, после 1166. године (Марјановић Душанић 1997: 105–106).

Вукан је на сабору од оца добио титулу великог кнеза и благослов да влада својом удеоном кнежевином, али уз услов да признаје врховну власт

16 Видети: Бубало 2011: 79–92; Коматина 2016: 15–34.

17 Познато је да су током XII века носиоци власти одређених делова државе имали титулу кнеза. Међу њима су и Немањина браћа, Мирослав и Страцимир, који су господарили Хумом и земљом Моравице. Вукан је попут њих, до 1196. године носио титулу кнеза. Потомци хумског кнеза Мирослава се у првој половини XIII века у изворима јављају са титулом великог кнеза. Видети: Благојевић 2004б, 21–50.

великог жупана Стефана. Титула великог кнеза је у том тренутку била значајна јер је једино Вукан био њен носилац, док је његова удео на кнежевина обухватала пространу територију, што је у складу са Савиним казивањем да му је Немања „оделио довољно земље“ (Ђоровић 1928: 157; Свети Сава 1986: 102). При томе титула великог кнеза могла се добити једино од легитимног владара (Благојевић 2004б: 34–35). Са њом се Вукан помиње и у ктиторском натпису, који се налази над главним улазом у цркву Успења Пресвете Богородице у манастиру Морачи.¹⁸ Равнотежа власти је постојала неко време, али је сукоб био неминован, будући да Вукан није могао да се одрекне амбиција да стекне врховну власт, коју је Стефан намеравао да сачува, иако су му вероватно приликом Немањиног силаска са престола придодати нови поседи (Бубало 2016: 74, 80).¹⁹

Судећи по сачуваним документима, одлукама которског већа, Вукан је почевши од 1197. године иступао самостално јер у њима није споменут велики жупан као врховни владар (Бубало 2016: 81). Међутим, краљем се назива још од 1195. године како смо навели у ктиторском натпису на цркви Светог Луке у Котору. Као краљ се помиње и у докуменатима которског градског већа у периоду између 1197. и 1203. године (Коматина 2016: 28). Сам папа Иноћентија III га као заштитника римокатоличке цркве на територији којом влада, титулише као *regis Dalmatie et Dioclie*. Управо зато је од папе Иноћентија III Вукан и тражио краљевску круну, као потврду и озакоњење титуле краља коју већ користи. Папа му круну неће послати. Под Вуакновим покровитељством су папски легати сазвали и водили сабор Барске цркве 1199. године, на коме је одлучено да се барском епископу призна ранг архиепископа (Ђирковић 1981: 266–267; Јањић 2012: 115–127; Суботић–Миљковић и др. 2015: 43; Бубало 2016: 81–82). Стефан је Вукана казнио тако што му је одузео Хвосно и Котор, као најзначајнији град у Зети, а можда и Топлицу (Мишић 2011: 23).

Чињеница да је владао као самостални владар није Вукана лишила идеје да обједини државу под својом влашћу. Најкасније до лета 1202. године уз помоћ Угарске и њеног краља Емерика, Вукан је успео да протера Стефана, загосподари Србијом и узме титулу великог жупана. Како је титулу краља Србије узео угарски краљ, то је значило за Вукана и умањење сопствене титуле. Тако га и папа у писму 1203. године титулише као великог жупана. Рат се завршио најкасније 1205. године успостављањем дотадашњих односа (Бубало 2011: 82–83). Мир између браће је успостављен враћањем на стање пре сукоба, тако што је Стефан као

18 Вуканов син Стефан, ктитор манастира Мораче, у ктиторском натпису је означен као с(ы)нъ велнега кнеза влѣка (Томовић 1974: 43).

19 О њиховом сукобу видети: Станојевић 1933: 91–101; ур. Ђирковић 1981: 263–270; Бубало 2011: 79 – 92.

велики жупан имао врховну власт у држави док је Вукан као велики кнез, односно краљ, управљао у удеоној кнежевини која је обухватала сигурно Дукљу и Далмацију, можда Требиње, али без Топлице и Хвосна (Мишић 2011: 22–23).

Вуканову узурпацију власти Свети Сава је представио као казну због кршења завета који им је отац дао на сабору у Расу, али без именованга преступника, и уклапањем датих околности у шири контекст латинског заузимања Цариграда 1204. године, због чега је завладао „велики метеж“ (Ђоровић 1928: 157–159, 171–174; Свети Сава 1986: 102–104, 116–117). Првовенчани, разумљиво, даје другачије тумачење. Вукан је окарактерисан као *иресџуйник* очевог завета и пете Божије заповести „Послушај оца и матер своју да дуго и срећно поживиш на земљи“, који је уз помоћ странаца, *иноилеменика*, започео грађански рат у коме је српска држава пуно страдала. Њему на терет није само стављено ратовање против великог жупана зарад преузимања врховне власти, већ и кршење светог завета очевога и пустошење *оџачасџва својеџа са иноилеменицима* тј. са Угрима (Стефан 1939: 54–55; Првовенчани 1988: 87). На тај начин, Вукан је представљен као грешник кога је Стефан, уз Божју помоћ, победио у рату и вратио се на власт.

Мир између Стефана и Вукана који је већ био успостављен, утврђен је доласком Саве у Србију и дејством моштију Светог Симеона, јер су просветиле „отачство његово“ (Стефан 1939: 55–56; Првовенчани 1988: 87–88). Помирење је остварено Вукановим покајањем и Стефановим опроштајем, те је њихов однос, као и управни систем, успостављен онако како је то било пре сукоба.

Сава је организовао пренос Симеонових моштију у Студеницу. Оне су у Србију стигле највероватније 9. фебруара 1207. године (Живковић 2019: 41). Ипак, из идеолошких разлога Сава је иницијативу за транслацију Симеонових моштију описао као заједничко дело Стефана и Вукана, који су молили брата да дође и донесе очеве мошти како би се благослов јавио испуњен на њима (Ђоровић 1928: 171–172; Свети Сава 1986: 116).²⁰ Они су заједно положили очеве мошти у припремљени гроб као што је старозаветни Јосиф из Египта пренео тело свога оца Јакова у земљу обећану (Ђоровић 1928: 173; Свети Сава 1986: 117).

Вукан се између априла 1207. и јула 1208. године повукао из управе. Тај закључак се изводи на основу уговора о пријатељству са Млечанима који је склопио Вуканов најстарији син Ђорђе јула 1208. године (Суботић–Миљковић и др. 2015: 43).

20 Стефан Првовенчани при опису овог догађаја искључује Вукана као учесника (1939: 55–56; 1988: 87–88).

Није познато шта је после овога било са Вуканом, ни када је умро. Једино се у Троношком родослову помиње да је сахрањен оу лаври студеници при гробу оца својега Симеона, што потврђују археолошка испитивања (Поповић 1992: 44; Живковић 2019: 48). Треба рећи да је Студеницу Стефан Немања градио и у њој припремио себи гроб. У Студеници су сахрањени и његова жена Ана у монаштву Анастасија, првобитно Стефан Првовенчани, Вуканов син Растко у монаштву Теодосије (Милановић 2018: 196). У западном травеју наоса Богородичине цркве, испред Немањиног саркофага налази се делимично очувана гробница у којој су приликом ископавања пронађени делови скелета мушке особе, старе преко 60 година. Врло је вероватно да су то посмртни остаци Вукана. Његова гробница је као спољашње обележје могла да има камену плочу у нивоу пода у којој би био уклесан надгробни натпис (Поповић 1992: 45).

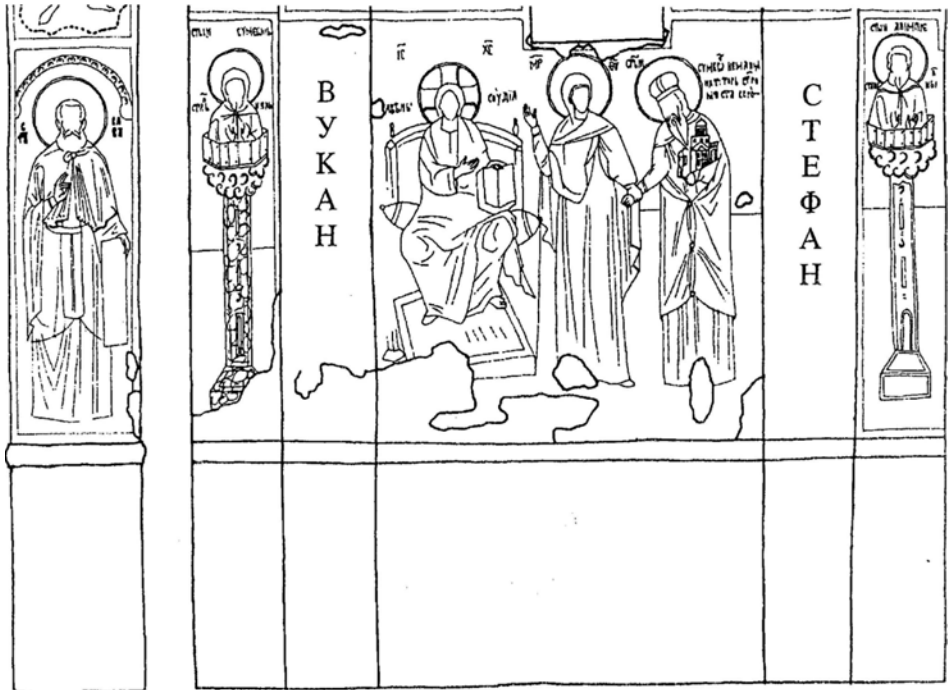
Наравно, ово нас наводи на питање како је Вукан могао да се сахрани у Студеници када је ово право припадало само ктиторима?

По сведочењу Светог Саве, Стефан Немања је свом наследнику, Стефану, „заповедио да се о црквама брине“ (Ђоровић 1928: 157; Свети Сава 1986: 102), што значи да је на њега пренео ктиторска права над Студеницом. По сведочењу Стефана Првовенчаног, њему је отац „писмом“ предао ктиторска права над Студеницом „ни с ким у заједници“, него само њему и његовим потомцима (Стефан 1939: 43; Првовенчани 1988: 80). Дакле, ктиторско право Стефан је стекао деривативно, путем наследства по закону и као поклон који му је отац даровао писаним путем (Марковић 1925: 102; Троицки 1935: 102–103). Податак из *Житија Светиої Симеона* које је написао Стефан Првовенчани искључује Вукана као једног од могућих ктитора.

Навели смо већ да је Вукан могао бити приказан у ктиторској композицији (Сл. 6) као члан породице (Тодић 1997: 39; Живковић 2019: 51). Међутим, то не значи да је могао бити и сахрањен у Студеници. За то је морао и сам бити њен ктитор. Постоји неколико података које упућују на такав закључак.²¹

Први је ктиторска композиција. Свети Сава је узор за њу нашао у Византији. На њој Богородица, којој је посвећен храм, приводи Немању Христу. Како живопис није урађен за време Немањине владавине, него његовог сина Стефана, то је и он морао бити у поворци иза оца. Сматра се да је у поворци био живописан и Вукан (Тодић 1997: 39).

21 Сматра се да је као студенички игуман Сава бринуо и руководио живописом у Студеници (Тодић 1997: 38–39).

Сл. 6 Ктиторска композиција, 1208/9 (реконструкција) (Тодић 1997: 45)

Претпоставка о Вукану као ктитору се темељи и на ктиторском натпису. Ктиторски натпис је изведен у фреско техници и налази се у црстену тамбура студеничког наоса. На основу њега се датује почетак настанка живописа у 1208/9. годину (Милановић 2018: 197; Живковић 2019: 43). Први који га је датовоао у 1209. годину и који је на њему прочитао Вуканово име био је Франц Мертенс (*Mertens 1847: 177–178*). Натпис је на српскословенском језику и гласи:

сен· прѣс(вє)ты храмь· прѣчис[т]не владычнѣ наше в(огородн)це· създань вѣсть
 велеславѣ[н]ы[м]ъ с... ..е ...ле· велнмъ жоупаномъ и съ[вато]у [ц(а)ра] гр[ѣ]ч[ѣ]ск[а]го кур
 алѣксєе· стѣфаномъ· немланею· прнемьшоумоу же аньгелескн шбра[зѣ]· с[н]деоноу мьннхоу·
 съвршн ... в[елеславн]аго г(оспо)д(н)а с... м[оу] велнега кнеза вьлкана· вѣ лѣто ѣψзи
 ннѣдикта ·в[и]· и мене работавш[а]го помен]ѣте саву грѣшнаго (Суботић–Миљковић
 и др. 2015: 36).

У делу који недостаје иза израза с[н]деоноу мьннхоу сматра се да се налазио текст:

съвршн се и попнса троудомъ· велеславьногъ г[д]на· вьсєє срьбьскыне земле· велнега
 жоупана и себастократора стѣфана· и брата моу, затим долази текст који смо већ навели
 велнега кнеза вьлкана (Суботић–Миљковић и др. 2015: 36).

Натпис је јединствен из више разлога. То је један од последњих помена Вукана, као великог кнеза за његова живота.²² Сматра се како је Немања оставио Стефану ктиторско право над Студеницом, те је Стефан морао бити поменут у натпису и то управо у делу где је натпис оштећен. Доказ да је и Вукан био ктитор лежи у чињеници да је иза Стефановог имена било написано име Вукана (Суботић–Миљковић и др. 2015: 43–44). Тиме је Сава остварио своју замисао–идеал братске љубави Стефана и Вукана (Тодић 1997: 39). Сматра се да је живопис резултат заједничког дела три брата: великог жупана Стефана, великог кнеза Вукана и архимандрита Саве, који је у то време био старешина манастира Студенице (Милановић 2018: 197).

Дакле, Вукан је трећи ктитор Суденице. Први је његов отац Стефан Немања–Свети Симеон, други његов брат Стефан и најзад он. Ктиторско право Немања је пренео само на Стефана. Како се онда Вукан нашао ту? Оно што мора да се нагласи то је да није могао да постане ктитор без сагласности Стефанове. Сава је сигурно утицао да се током 1207. године односи међу браћом знатно поправе (Тодић 1997: 39). Он је највероватније био тај који је убедио Стефана да дозволи да Вукан буде трећи ктитор и да у Студеници буде сахрањен. Алтернатива је била да буде сахрањен вероватно у Бару, у храму римокатоличке надбискупије, коју је обновио. То би значило верско цепање династије. То је Сава разумљиво желео да избегне.

Поређење Симеона са Јаковом и српске државе са обећаном земљом представља почетак стварања владарске идеологије Немањића (Марјановић Душанић 1997: 191–192). Сава је у њену основу поставио породичну слогу која се испољава у заједничком деловању Стефана и Вукана, док њихов сукоб прећуткује. Њихову слогу је истакао и путем слике уклапајући портрете своје браће у иконографски програм живописа Богородичине цркве, а њихова имена је увео и у ктиторски натпис. Сликање породичне композиције на зиду улазне куле у манастир је због тога врло вероватно. Она би сведочила о слози која влада у српској држави и владарској породици због присуства моштију Светог Симеона.

Сложна владарска породица коју чува њен родоначелник се, дакле, налази у основи владарске идеологије Немањића. Да би светородна династија могла да предводи *изабрани народ у обећаној земљи*, породични односи су због тога морали бити идеални. Вукану је опроштена узурпација власти, али његово даље присуство у владарској идеологији није било могуће из

22 То је најстарији датовани српски ктиторски натпис на српскословенском језику, саставио га је Сава који је надгледао живописање. Помен цара Алексија III у време када је био збачен са престола и у интернацији на Западу има за циљ да истакне легитимитет власти рашког великог жупана Стефана, који је титулу севастократора добио од василевса Ромеја, јединог цара и Божјег намесника на земљи (Суботић–Миљковић и др. 2015: 37, 40–42; Живковић 2019: 44–45).

једноставног разлога: Стефан је једини легитимни наследник српског престола. Легитимитет Стефанове власти, како је он сам истицао у својим делима, *Хиландарској* и *Мљејској ѿвелеи* и *Жијицију Свѣйої Симеона*, потиче од очевог благослова и Божје воље (Марјановић Душанић 1997: 104, 108). У одбрани легитимитета свог положаја Стефан је брата окарактерисао као *ѿрестѣуиѿника* очевог завета, али кратко објашњење да се то догодило „грехова мојих ради“ (Стефан 1939: 54; Првовенчани 1988: 87), значило је да он признаје постојање и своје кривице у сукобу. Тиме је сукоб на најбољи начин, колико су знали и умели, изгладили.

Током XIII века владари српске државе су били Стефанови потомци, те су они своје порекло, између осталог, истицали и у храмовима које су оснивали. Они су као своје претходнике на фрескама представљали портрете Светог Симеона и Стефана Првовенчаног, као владара или монаха. Стефанови потомци су у својим задужбинама обезбеђивали сликање породичних портрета како би истакли своје порекло и континуитет у наслеђивању престола. Вукан је сликан тамо где је имало смисла, и то као неко ко у сагласју са братом Стефаном—владарем преноси очеве мошти. Тиме је он престао да буде доживљаван као противник, већ као неко ко подржава Стефана као владара, односно његову лозу.

ИЗВОРИ

- Првовенчани 1988: Стефан Првовенчани. *Сабрани сѣиси*. Приредила Љиљана Јухас Георгиевска. Београд: Просвета: Српска књижевна задруга.
- Свети Сава 1986: Свети Сава. *Сабрани сѣиси*. Приредио Димитрије Богдановић. Београд: Просвета: Српска књижевна задруга.
- Стефан 1939: Стефан Првовенчани. „Житије Симеона Немање од Стефана Првовенчаног“. *Свѣјосавски зборник*. Књига 2. Приредио Владимир Ћоровић. СКА Посебна издања. Књига СХХV. Друштвени и историски списи. Књига 50. Београд: Српска краљевска академија, 1–77.
- Ћоровић 1928: Владимир Ћоровић. *Сѣиси Св. Саве*. Издао Владимир Ћоровић. СКА. Дела старих српских писаца књига 1. Београд; Сремски Карловци.

ЛИТЕРАТУРА

- Благојевић 1999: Милош Благојевић. „Удеоне кнежевине“. *Лексикон српској средњеј века*. Ур. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић. Београд: Knowledge, 759.
- Благојевић 2004а: Милош Благојевић. „Српске удеоне кнежевине“. *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државносѣи*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1–20.
- Благојевић 2004б: Милош Благојевић. „Велики кнез и земаљски кнез“. *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државносѣи*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 21–50.

- Бубало 2011: Ђорђе Бубало. „Титуле Вукана Немањића и традиција дукљанског краљевства“. *Ђурђеви Сивујови и Будимљанска епархија*. Зборник радова. Ур. Бранислав Тодић. Беране; Београд, 79–92.
- Бубало 2016: Ђорђе Бубало. *Српска земља и њоморска у доба владавине Немањића*. Прва књига. Београд: Филип Вишњић.
- Војводић 1999: Драган Војводић. „Лоза Немањића“, *Лексикон српској средњеј века*. Ур. Сима Ђирковић и Раде Михаљчић. Београд: Knowledge, 371–373.
- Војводић 2016: Драган Војводић. „Студенички гроб светог Симеона Српског: прилози о грађи и запажања о живопису“. *Стефан Немања–јрејодобни Симеон Мироточиви*. Зборник радова. II. Ур. Милан Радујко. Београд; Беране, 587–601.
- Ђурић 1963: Војислав Ј. Ђурић. *Сојоћани*. Београд: Српска књижевна задруга и Издавачко предузеће „Просвета“.
- Ђурић 1964: Војислав Ј. Ђурић. „Историјске композиције у српском сликарству средњега века и њихове књижевне паралеле“. *ЗРВИ*, VIII–2, Београд, 69–90.
- Ђурић 1969: Војислав Ј. Ђурић. „Портрети на капији Студенице“. *Зборник Светиозара Радојчића*. Ур. Војислав Ј. Ђурић. Београд 1969, 105–111.
- Ђурић 2000: Војислав Ј. Ђурић. „Иконографска похвала Светом Симеону Немањи у Студеници“. *Стефан Немања*. Међународни научни скуп Стефан Немања–Свети Симеон Мироточиви–историја и предање 1996. Ур. Јованка Калић. Београд; Нови Пазар; Београд : САНУ, 267–280.
- Живковић 2019: Милош II. Живковић. *Најстарије зидно сликарство Бојородичина цркве у Сивуденици и његова обнова у XVI веку*. Докторска дисертација. Београд. Универзитет у Београду: Филозофски факултет.
- Јањић 2012: Драгана Јањић. „Писмо Вуканово папи Иноћентију III“. *Башићина*, 32, Приштина–Лепосавић, 115–127.
- Кандић 1982: Оливера Кандић. *Манастир Градац*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Коматина 2016: Ивана Коматина. „Велико краљевство од прва: Крунисање Стефана Немањића и „традиција дукљанског краљевства“. *ИЧ*, 65, Београд, 15–34.
- Маринковић 2009: Чедомила Маринковић. „Ктитор са црквом као ликовна представа ктиторског права“. *Средњовековно право у Срба у ојдегалу историјских извора*. Зборник радова. Ур. Сима Ђирковић. Коста Чавошки. Београд, 321–335.
- Марјановић Душанић 1997: Смиља Марјановић Душанић. *Владарска идеологија Немањића*. Београд: Слио, Српска књижевна задруга и Свети архијерејски синод СПЦ.
- Марковић 1925: Василије Марковић. „Ктитори, њихове дужности и права“. *Прилози за КИФ*, 5, Београд, 100–124.
- Mertens 1847: Franz Mertens. „Etwas über Serbien“. *Berliner Kalendar für 1847*, Berlin, 161–194.
- Милановић 2018: Весна Д. Милановић. *Програм зидној сикарсиа у јријрајтама српских цркава у XIII веку*. Докоторска дисертација. Београд. Универзитет у Београду: Филозофски факултет.
- Миљковић 2002: Бојан Миљковић. „Сликарство западног улаза у манастир Студеницу из 1208/9. године“. *Трећа јујословенска конференција визанјолоја*. Ур. Љубомир Максимовић. Нинослава Радошевић. Ема Радуловић. Београд; Крушевац, 183–188.
- Мишић 1997: Синиша Мишић. „Земља у држави Немањића“. *Годишњак за друшјивену историју*, 4, 2–3, Београд, 133–146.
- Мишић 2011: Синиша Мишић. „Топлица у титули великог кнеза Вукана Немањића“. *Стефан Немања и Тойлица*. Ур. Драгиша Бојовић. Ниш: Центар за црквене студије, 19–25.

- Павловић 2016: Драгана Павловић. „Тематски програми српског монументалног сликарства“. *Сакрална уметноћ српских земаља у средњем веку*. Ур. Драган Војводић. Даница Поповић. Београд, 249–260.
- Петковић 1924: Владимир Р. Петковић. *Манасџир Сџуденица*, Београд.
- Пириватрић 2015: Срђан Пириватрић, Хронологија и историјски контекст подизања манастира Студенице. Прилог истраживању проблема, *Зоџраф* 39, 47–56.
- Поповић 1992: Даница Поповић. *Српски владарски џроб у средњем веку*. Београд: Институт за историју уметности Филозофског факултета.
- Радојчић 1996: Светозар Радојчић. *Порџреџи српских владара у средњем веку*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Руварац 1888: Иларион Руварац. „Вукан, најстарији син Стефана Немање и Вукановић“. *Годишњица Николе Чуџића*, 10, Београд, 1–9.
- Ружичић 1961–62: Г. Ружичић. „Три старе српске повеље“. *Зборник Маџице српске за филозофију и линџвистику*. IV–V, Нови Сад, 291–299.
- Станојевић 1933: Станоје Станојевић. „Хронологија борбе између Стевана и Вукана“. *Глас СКА*, 153, Београд, 91–101.
- Суботић–Миљковић и др. 2015: Гојко Суботић–Бојан Миљковић–Ирена Шпадијер–Ида Тот. *Наџиџи историјске садржине у зидном сликарсџиву*. Први том. XII–XIII век. Београд: Византолошки институт САНУ.
- Тодић 1997: Бранислав Тодић. „Ктиторска композиција у наосу Богородичине цркве у Студеници“. *Саоџишњења*, 29, Београд, 35–45.
- Тодић 2006/07: Бранислав Тодић. „Сопоћани и Градац, Узајамност фунерарних програма две цркве“. *Зоџраф*, 31, Београд, 59–77.
- Томовић 1997: Гордана Томовић. „Натпис на цркви Светог Луке у Котору“. *Црква Светиој Луке кроз вјекове*. Ур. Војислав Кораћ. Котор, 23–31.
- Томовић 1974: Гордана Томовић. *Морфолоџија ћириличких наџиџиса на Балкану*. Београд: Историјски институт.
- Троицки 1935: Сергије Троицки. „Ктиторско право у Византији и немањићкој Србији“, *Глас СКА*, CLXVIII, Београд, 81–132.
- Ђирковић 1981: Сима Ђирковић. „Унутрашње и спољне кризе у време Немањиних наследника“. *Историја српској народа*. Прва књига. Ур. Сима Ђирковић. Београд: Српска књижевна задруга, 263–272.
- Ђирковић–Кораћ и др. 1986: Сима Ђирковић. Војислав Кораћ. Гордана Бабић. *Сџуденица*. Београд: Југословенска ревија.
- Чанак Медић–Тодић 2013: Милка Чанак Медић–Бранислав Тодић. *Сџари Рас са Сопоћанима*. Нови Сад: ИП Платонеум.
- Шакота 1969: Мирјана Шакота. „Новооткривени натпис из Студенице“. *Саоџишњења*, 8, Београд, 87–91.

Ђорђе Н. ЂЕКИЋ

Драгана М. МИЛИЋ

PORTRAITS OF THE GRAND KNEZ VUKAN IN THE ENDOWMENTS
OF NEMANJIĆ'S FAMILY IN THE 13TH CENTURY

SUMMARY

The portrait of grand knez Vukan, the only modern and fragmentarily preserved one, was located on the north wall of the tower of the main entrance to the Studenica monastery. It is assumed that there was a composition on the north wall of the main entrance in which Simeon with his three sons approaches the Mother of God and Christ. There is a possibility that Vukan, as one of the ktetors of Studenica, was shown in the ktetor's composition. Since then, Vukan has been shown only with Stefan in compositions that illustrate scenes from the *Life of Saint Simeon*, in Radoslav's narthex and monasteries Gradac and Sopoćani.

Due to the usurpation of Stefan's supremacy, Vukan became a sinner who broke his father's vow to live in harmony with his brother. However, after the end of the civil war, the brothers reconciled: Vukan repented for everything that he had done, and Stefan forgave him everything. The peace between them was established by Sava's arrival with the relics of Saint Simeon. Saint Sava arranged the reconciliation of the brothers, and he laid the ideal of brotherly love and harmony in the basis of the ruling ideology of Nemanjić's dynasty. He wanted to emphasize this through paintings, fitting the portraits of his brothers into the iconographic program of the frescoes of the Studenica monastery, and he introduced their names in the founder's inscription. After the frescoes created in 1208/9. Vukan was painted where it made sense, as someone who, in agreement with his brother Stefan, transfers their father's relics. Since he does not belong to the main lineage of the dynasty, his portrait wasn't painted in the family compositions of Nemanjićs in the 13th century.

Key words: Vukan Nemanjić, portraits, fresco painting, 13th century, Nemanjić's family